

DE KERK VAN LYTSEWIERRUM

'EEN BROOD KOST TWAALF STUIVERS'

PHILIPPUS BREUKER

Lytsewierrum, een beeld van Friesland zoals we het ons graag voorstellen: een dorpje onder verre wolkengezichten temidden van uitgestrekte weilanden. Als in de eeuwigheid opgenomen ligt het daar met zijn paar huizen om kerk en stoere toren, heg en plein en gracht.

Het is vierhonderdvijftig jaar geleden dat de kerk werd 'aan-gelegd', zo vertelt een kleine gedenksteen uit 1557. Het is niet de eerste op de huidige plek geweest. De steen die voor het fundament en de eerste rijen boven het gras gebruikt is, is ouder dan die van de rest van de muren. Heel oud kan de eerdere kerk echter niet geweest zijn, want het is baksteen en geen tuf. Bovendien is alleen het kerkterrein zelf verhoogd; het omringende land ligt vlak en laag als de weilanden eromheen. Verhoogde erven als dit zijn karakteristiek voor de dertiende eeuw. Wonen in het vlakke veld was toen nog niet veilig, maar toch ook weer niet zo gevaarlijk meer dat er geen boerderijen gesticht konden worden, of zoals in dit geval dus een kerk.

Maar ook die eerdere kerk kan niet de eerste zijn geweest. De kerk ligt midden in de eigen landerijen. Elders zijn die landerijen meestal afgesplitst van een groter bezit dat er dan pal naast ligt. Ook hier in Lytsewierrum moet het land van pastoor, patrones en vicaris uit een groter bezit zijn afgezonderd. Het is niet moeilijk om het te vinden: het moet Gruttewierrum zijn. Het is niet alleen de ligging van het land die op stichting vanuit Gruttewierrum, om preciezer te zijn vanuit het bezit Bockama, wijst. Op de kruin van de terp daar, vlak naast Bockamastate, heeft Sint Geertruud, de patrones, tot 1797 een klein en rond omgracht terrein gehad. Het hoorde bij Bockama, maar was eigendom van de kerk. Het is net als de terp zelf allang afgegraven en samengevoegd met het omringende land. Op dat stukje land moet dus ooit een kerk gestaan hebben. Het zullen de Bockama's geweest zijn die haar stichtten, niet meer dan een kapel misschien. Ze zullen zich, ergens in de twaalfde eeuw, losgemaakt hebben van de moederparochie Easterein.

BOCKAMA'S

Wie waren die oude Bockama's of hun rechtsvoorgangers? Over hen is niets bekend, maar uit wat we van later van hen weten mogen we wel afleiden dat ze van adel waren. In 1529 was aan Bockamastate het recht van zwanenjacht verbonden. De state bleef in de familie tot Hobbo Baerdts van Sminia in 1694 de boerderij inclusief 'het gebruik van de groote blauwe huisinge en de eene hovinge binnen de gragt' kocht. In die blauwe huisinge zat tot de afbraak rond 1890 een wapenstein uit 1602 en in een opkamertje hingen de portretten van Harmen Fransz. van Bockama en zijn vrouw Tietske Baarda en hun drie kinderen uit 1628 en 1643. Bockama staat er als edelman op afgebeeld, samen met een van zijn windhonden, waarmee hij ongetwijfeld de lange jacht heeft beoefend.

Als teken van hun bijzondere positie hadden de Bockama's in de kerk een dubbele herenbank, waarin plaats was voor mannen en vrouwen. Toen het meubilair in 1806 vervangen werd, betaalde mevrouw (Catharina Lucia?) van Eysinga een nieuwe herenbank voor Bockamastate. Van vrouwelijke kant was zij uit de familie Sminia. De Sminia's zelf hadden trouwens ook een stempel op de

kerk gezet. Onder de directie van Edzart van Sminia, zoals het op de gedenksteen uit 1722 heet, werd de toren gerestaureerd. Ook de kleine klok van 1737 draagt zijn wapen. De kerk mocht dan al eeuwen zelfstandig zijn, de oorspronkelijke band met de rechtsopvolgers van de stichters bleef dus nog wel steeds bewaard.

In 1294, het jaar dat Petrus Winsemius in zijn kroniek van Friesland noemt, zal de kerk verplaatst zijn naar zijn huidige plek. Hij vermeldt dat toen in Lytsewierrum rechten als het benoemen van de pastoor overgingen naar het klooster Lidlum. De reden van de overdracht is niet bekend. In de kroniek van het klooster zelf staat dat de kerk van St. Nicolaas op Terschelling met opgave van haar zelfbeschikkingsrecht vrijwillig haar bestuur aan het klooster aanbood en dat 'Lutkavirom' en Oosterzee dat voorbeeld volgden toen ze van Terschelling hoorden. Werd de alleenheerschappij van één geslacht misschien als te knellend ervaren? Moeten we deze overgang kenmerkend achten voor de dertiende eeuw en er de opkomst van nieuwe verhoudingen in grondbezit en bijbehorende zeggenschap in zien? Is het mede daarom dat kloosters in dertiende-eeuws Friesland zo populair waren?

Zou om die reden de kerk misschien ook verplaatst zijn, zichtbaar losgemaakt van de Bockama's? Het is een aantrekkelijke gedachte. Maar er is nog iets anders. In het dorpsgebied had zich inmiddels een bescheiden handelsvlek ontwikkeld. In de twaalfde eeuw, toen

met het dichtslibben van wat later de Middellzee zou gaan heten de oude doorvaart van Franeker naar Sneek was afgedamd, was over het oude land de Rien gegraven en op de kruising van weg en water was een nederzetting van die naam ontstaan. De kerk nu ligt halverwege Bockama en dat jonge Rien.

Rond de kerk kwam niet veel bebouwing. Een paar boerderijen van de kerk en wat huizen, meer niet. Een liefelijk klein dorpje dus. Of toch niet? Dat 'klein' is wat vreemd. Het geheel van kerk en huizen eromheen mag dan klein zijn, het dorpsgebied is dat niet. Het reikt van Reahûs in het westen tot Itens in het noorden en omvatte in 1511 al zo'n twintig boerderijen. Vreemder nog wordt die naam als we weten dat Gruttewierrum nog kleiner is, niet meer dan een paar boerderijen. Ik denk dat het zo geweest is. Ooit zal Gruttewierrum gewoon Wierum geheten hebben, Wierum, omdat het versterkt was tegen de aanvallen van het zeewater dat het land aan de zuidkant tot op de terp had weggeslagen. En toen dan uit dat Wierum een nieuwe nederzetting werd afgesplitst, ging het oude Wierum Gruttewierrum heten en werd het nieuwe Lytsewierrum.

KERKGEBOUW

Er is nog een gedenksteen: de sluitsteen boven de fraaie omlijsting van de deur in de zuidmuur. Op die steen nu staat het jaartal 1553 (geschreven als 53). Er moet toen in '53 al heel wat van het nieuwe gebouw gestaan hebben, want de steen zit wel een meter of

drie boven het maaiveld. We mogen daarom aannemen dat de geleerde pastoor mr. Hugo Upkesz, die in 1553 overleed, mee tot de nieuwbouw heeft besloten. Van hem is de uitspraak overgeleverd: *Al te tige, sei master Oege en barde in flippusgûne foar in botsen.* Een philippusgulden was wel vijftigmaal zoveel waard als een halve stuiver. Kennelijk hield hij zich dus wel eens van de domme.

De kosten van de bouw zijn zeker tegengevallen, anders hadden de bouwers in 1557 geen steen laten maken met de vermelding dat een brood toen 12 stuivers kostte. Nog in 1522 heette het uitzonderlijk dat een brood (dat is een roggebrood van elf pond) toen drie stuivers kostte, ook al liep de prijs toen zelfs op tot vijf stuivers. Het was een tijd van inflatie, maar tot in de achttiende eeuw waren er jaren dat een brood nog steeds twaalf stuivers kostte. De oorzaak van de hoge broodprijs in het voorjaar van 1557 was de uitzonderlijke droogte van het voorafgaande jaar, die zich over grote delen van Europa deed gelden.

Toch was het hier zo goed als elders in Friesland een heel welvarende tijd. Er werd veel land in cultuur gebracht. Bovendien moet de beroemde paardenmarkt in Rien toen al hebben bestaan. De kerk ontving de belasting die geheven werd op het bier dat er gedronken werd. Het zou ook kunnen zijn dat de oude kerk te klein werd. Juist in deze tijd raken de kerken overal vol met banken en ander meubilair. We weten ook niet wat de staat van de oude kerk was. Misschien was ze nog steeds niet hersteld van de ramp uit 1515, toen dorp en kerk door de Zwarte hoop in brand waren gestoken.

De toren moet toen spoedig zijn hersteld, want daar kwam in 1516 een nieuwe klok in te hangen, die er nog steeds hangt (met Sint Geertruud met staf en rat). De toren zou in 1557 ook niet worden vervangen. Hij bestaat buiten een latere ommanteling grotendeels uit dezelfde grote gele baksteen als de onderste lagen van de muur en het fundament van de kerk en zou dus nog wel eens uit de tijd van de eerste bouw kunnen zijn.

Er is nog iets bewaard gebleven uit de tijd van de eerste kerk op deze plek. Dat zijn de acht rijen graven van voorkerk tot koor. Vloegen worden ze in de oude boeken van Lytsewierrum genoemd. Er is een lijst van graven uit 1808 overgeleverd, die teruggaat op één uit de zeventiende eeuw en uit die lijst blijkt continuïteit van eigendom.

Op de sluitsteen van 1553 staat niet alleen dat jaartal, maar staan ook namen. Rinck Hiddes, afgekort als Rinck H.D., en Me M.K. Rinck. Rinck Hiddes moet rond de tachtig zijn geweest. Me zou een Maaïke Meylckes geweest kunnen zijn. Hun namen bevestigen de juistheid van de opvatting dat de zuidelijke ingang voor vrouwen was.

Voor de dure kerkbouw moest geld geleend worden. Nog tegen het jaar 1600 waren de leningen niet afgelost. Bij zes verschillende personen, meest uit Lytsewierrum zelf, was er toen nog een schuld van zeshonderdvijftig goudgulden. Een groot deel ervan was oorspronkelijk geleend van de rijke Leeuwarder koopman en burgemeester Adie Lamberts, maar die had in 1581 zijn geld opgeëist, zo moeten we welhaast uit de kerkerekeningen opmaken. Lytsewierrum was niet zo hervormingsgezind en Adie Lamberts des te meer. Hij had begin 1580 met de verovering van het Leeuwarder Blokhuis de weg vrijgemaakt voor de overgang naar de Hervorming in Friesland en daarmee voor de aanstelling van Willem van Oranje als stadhouder. Zijn zinspreuk was het nog steeds geliefde woord: *It is mei sizzen net te dwaan.*

Ook Poppe van Burmania uit Lens, de grietman, was een voorstander van de Hervorming. Hij stelde meteen in 1580 voor de hele grietenij een predikant aan en liet met dwang de kerk reinigen, dat wil zeg-

gen ontdoen van alles wat aan de roomse godsdienst herinnerde. De altaren worden speciaal genoemd. Bij de restauratie in 1982 werden drie altaarstenen gevonden. Ze zullen indertijd wel onder de aarde gelegd zijn. Niet in alle dorpen van de grietenij was dwang van hogerhand nodig. Kennelijk was het verzet tegen de Hervorming in Lytsewierrum vrij groot. Het nabije Reahûs is nog steeds een sprekend getuigenis van de trouw van sommigen aan het oude geloof.

INTERIEUR

Het kerkgebouw is niet meer in alles het gebouw van 1557. Uit 1557 zijn de omlijsting van de vroegere ingang aan de zuidzijde en ook een paar dichtgemetselde gotische ramen, maar de ramen die licht geven, zijn van 1652, zij het niet meer met hun oorspronkelijke gebrandschilderde vensters en traceringen. De sacristie, waarin het liturgisch vaatwerk en de gewaden van de beide priesters bewaard werden, werd rond 1850 afgebroken. Ook uit 1652 lijkt de windwijzer op de toren. Het is een ruiter te paard met een lange stok, een ringsteker dus. Kennelijk werd er op de paardenmarkt in Rien voordat er overgegaan werd op harddraverijen een ander, ouder spel gevierd, het ringsteken te paard. Misschien is bij sommigen de verbouwing van 1652 verkeerd gevallen. In datzelfde jaar werd de administratie van kerk en armvoogdij namelijk gescheiden en sindsdien gingen de inkomsten van het biergeld naar de armvoogdij. Waren er die vonden dat het naar de armen moest in plaats van naar het kerkgebouw? De tijden gingen na 1650 hard achteruit.

Ook het interieur is sterk veranderd. Het meest opvallende aspect van het interieur is het werk van architect Gurbe Veenstra uit 1928. Het is een monument in een monument. Zijn restauratie-opvatting was vernieuwend, maar uitgesproken historiserend. In een verslag van de restauratie in Lytsewierrum schrijft hij dat het er bij restauraties om gaat de nog aanwezige schoonheid uit de bouwtijd weer meer op de voorgrond te brengen. 'Elk beeldend deel dat schoonheid heeft, benutte men zoo goed mogelijk, omdat dit mee kan werken tot het bereiken van een stemming die de menschen geschikt maakt om te gelooven aan een hoogere macht en aan het vraagstuk ter verkrijging van een betere samenleving.' En hij vervolgt: 'Waar het ons thans nog niet mogelijk is, den drang van het geloof in zoodanige symbolische vormen uit te drukken, dat ze door de bezoekers worden begrepen, dienen we, om hier toe te komen, eerst nog van de aan de traditie ontleende vormen gebruik te maken.'

Wat hier in Lytsewierrum het meeste opvalt aan zijn werk zijn de kleuren. Door weer kleur in te voeren, keerde hij terug naar de tijd van voor de Reformatie. Het reinigen van de kerk waarvan in 1580 sprake is, heeft ongetwijfeld het witkalken van de muren ingehouden. De deur naar de sacristie die bij de restauratie achter het beschoot vandaan kwam, gaf hij een omlijsting in een oude rode kleur met een rand in zwart. Die kleuren waren bewaard gebleven. De opening sloot hij heel kenmerkend af met een oud aandoende eikenhouten deur met ijzerbeslag. Het vernieuwde gewelf liet hij naar middeleeuws gebruik bont beschilderen. Hij koos voor de

kleuren groen en rood. Langs de rand bracht hij een ommegang van bijbelse symboliek aan. Veel symbolen verwijzen naar Christus.

De grafstenen bleven onder een houten vloer. Bij een latere restauratie zijn ze blootgelegd. Nu vormen ze een rijk en boeiend onderdeel van het interieur, maar aan de zo zorgvuldig gekozen kleurstelling van Veenstra doen ze afbreuk. Bij hem was alleen het koor versteend. Het gangpad was van hout en bedekt met een kleed ongetwijfeld in een passende kleur.

